

-döz képzős gyakorító igéink

Dolgozatunk tárgyául választott *-döz* képzős igéink az összetett gyakorítóképzős igék ama nagy csoportjába tartoznak, amelyet *-d.z* néven foglathatunk össze (vö. PannonhFőiskÉvk. 1942. 99—147 és különny. 1—51, továbbá NyK. LIII., 184—210). Nyelvünk története folyamán szinte minden rövid magánhangzónk beékelődött a *-d* és a *-z* közé. A *-duz*-ról l. PannonhFőiskÉvk. 1942. 116 és különny. 20.

Az igazi *-döz* gyakorító képzős igék kialakulásának megvilágítására olyan igéket is tárgyalunk, amelyekre szabatosan szólva nem a *-döz* képzős igék, hanem a *-döz* végű igék kifejezés illik rá. A *-döz* végű igék *-d*-je sem egyforma értékű, mert egyszer a szótóhoz tartozik, másszor meg, mint például a *kérdöz* és a *kendöz* stb. esetében, gyakorító képző.

Ezért *-döz* végű igéink bonyolult rendszere arra késztet bennünket, hogy alaki, földrajzi és irodalmi környezetükben vizsgáljuk őket, mert csak így tudjuk a lehető legpontosabb képet megalkotni róluk.

Először tehát nézzük az alaki rendszert, amely egyengette a *-döz* képzőbokr kialakulását. Hogy egy nyelvi alakulat kifejlődésének apró mozzanatait is lássuk, a *-döz* szóvég minden kombinációját külön figyelemre méltatjuk az odatartozó példákkal együtt. Az A) csoportba tesszük a csak *-döz* végűeknek nevezhető igéket, a B)-be a *-döz* képzőbokorral alakultakat.

I. Alaki vizsgálat

I. A) *-d* végű alapszó + *-öz* gyakorító képző: *födöz*, *küldöz*:

födöz DöbrK. 315: „Latanak eg ifiat *födöztet* feier tizta öltözetbe: viderunt juvenem coopertum stola candida” (NySz., még sok példa). | CAL.: Be *födözöm* 'protego', még több példa is | MA. 1604.: *Födözöm* 'operculo, operio, tego' stb. | PP. 1708.: *Födözöm* 'ua.' | KRESZN.: *födözi* 'operculat, operit, tegit', hivatk. MA.-ra | CZF., BALASSA, SAUVAGEOT²: *födöz* | Zala m., Veszprém m., Dunántúl: *födöz* 'takargat' stb. (MTsz.) | Nagykanizsai nyelvjárás: *befödöz* (NyF. XLVIII, 22). — Gyakorító: SIMONYI (NyK. XVI, 244): *-z* képzővel; NyH.⁷ 63: *-z* képzővel; EtSz. II, 173; SZABÓ (NyF. XLVIII, 22): *-döz* képzővel. — Finnugor:¹ (vö. BÁRCZI, SzófSz.). — Vö. XVI. sz. el.: *föd* (NySz.).

küldöz SándK. 2: „... eg mafnak kell benne *küldözny*” (vö. BÁRCZI, SzófSz.) | VitkK. 50: „... ne *küldöz*” (vö. i. h.) | Thaly: Adal.: „Esztelen és

¹ A szóeredetre való utalás természetesen nem a származékra, hanem az alapszóra vonatkozik.

istentelen (Thököly), királyt üldöz, pogányt *küldöz*, maga is jelen” (NySz., több szövegpélda itt nincs) | CAL.: *küldözöm* 'missito' | MA.: *küldözöm* | PP. 1708.: *küldözöm* | SZD. 1792.: *küldözgetem* (*küldögelem* al.) | MÁRTON 1807.: *küldözni* 'oft schicken' stb. | SI., KRESZN., Tzs. 1838., CzF., BALL., KB.,³ BALASSA, SAUVAGEOT²: *küldöz* stb. 'gyakran vagy folytonosan, ismételve küld valamit vagy valakit' stb. | Szamoshat, Szeged: *küldöz* 'gyakran küld' (SzamSz., SzegSz.) | Kamond Veszprém m.: *küldöz* (saját felj.). — Gyakorító: CzF.: *kül-d-öz*; SIMONYI (NyK. XVI, 244): -z képzővel; BUDENZ, UgAl. 33: *küld* 'schicken': *küldöz*- 'id. (wiederholt, viele Sachen nach einander)'; NyH.⁷ 63: -z képzővel; BALASSA, A magyar nyelv szótára: „A küld ige gyakorító alakja”. — Vö. JókK.: *küld* (vö. BÁRCZI, SzófSz.); egyéb gyakorító képzőkre vö. EgyszGy.²; *küldöz*.

-d gyakorító képző + -öz gyakorító képző: *üldöz*, *kérdöz*:

üldöz BécsiK. 18: „Egiptomiaknac zamtalan fèrègè òkèt *üldözèie*” (NySz., még sok példa) | CAL.: *üldözés* (!) | MA. 1604.: *üldözöm* 'persequor' stb. | PP. 1708.: *üldözés* 'persecutio, occisio' | MÁRTON, 1807.: *üldözni* 'verfolgen' stb. | SI.: *üldözni* *ülden* al. | KRESZN.: *üldözi* 'persequitur' (hivatk. MA.-ra) | Tzs. 1838.: *üldözni* 'verfolgen' | CzF.: *üldöz* 1. 'valakit folyton, vagy gyakran nyomban követ, hajt, kerget, üz, hogy megkeríthesse s hatalmába ejthesse, vagy bizonyos határon túlmenni kényszerítse'; 2. 'különösen rossz indulatból, gyűlöletből, bosszúból valakinek minden alkalommal ártani törekszik, s javát, szerencsését akadályozni, sőt életét is veszélyeztetni akarja' stb. | Az *üldöz* igét bő értelmezéssel közli még BALL., KB.³ BALASSA, SAUVAGEOT, ÉSz, stb. | Székelyföld: *öldöz* (MTsz., hivatk. a Tsz.-ra) | Hétfalu: *üldöz* 'verfolgen' (CsángSz.) | Szeged: *üldöz* 'hajszol, üz' (SzegSz.). — Gyakorító: CzF. 138: *ül-d-öz-get*; SIMONYI (NyK. XVI, 244): -z képzővel; SZINNYEI (MNY. XXII, 243): -z képzővel; -d gyakorító képző és -öz gyakorító képzőelemekből alakultnak tartja még JUHÁSZ J. (MNY. LI, 491), MÉSZÖLY (NyK. LVI, 272) és PAIS (MNY. LVI, 80). — Vö. HB.: *ildetuitvl*; vö. még EgyszGy.

kérdöz ÉrdyK. 654: „Kyt zent Peter (az ő) nemzetseegeről meg *kérdözöt*” (NySz., még néhány származékban előfordul a hanggal | CAL.: *kérdözés* 'anacrisis' stb. | Kodolányi: Julianus barát² 347: „Mikor *kérdözneje* e szent atya”. (Ez természetesen csak stílusfestő irodalmi példának számít.) — Finnugor: (NyH.⁷) — Vö. 1211, 1252: *kér* szárm. (MNY. XVIII, 33), 1237: *kerdeu* (MNY. XIV, 196), egyéb gyakorítókra vö. EgyszGy.; *kérdöz*, *kérdez*. — A *kérdöz* jelentése közelebb van a *kérd*-hez, mint a *kér*-hez.

-ed gyakorító képző + -öz gyakorító képző: *gerjedöz*, *lengedöz*, *rekedöz*, *zengedöz*, *csüggedöz*:

gerjedöz WinklK. 274: „Nemdee *gheridöz* valaee m^v z^vönk” (NySz., még három példa: MargL. 6: *geryedevz*, TelK. 158: *geryedözeseuel*, ÉrdyK. 537b: *gheryedözees*). — „... talán figyelembe vehető fgr. egyeztetése” (BÁRCZI, SzófSz.). — Vö. JókK.: *gerjed* (NySz.); vö. még EgyszGy.: *gerjedöz*. — A WinklK.-beli *gheridöz* kedvéért külön -*idöz* csoportot nem veszünk föl.

² EgyszGy. = SÁMSON E., A magyar nyelv egyszerű gyakorító képzői; a -*dék*-re való utalásokat l. Pais-Eml. 160—5; a -*des*-re valókat MNY. XXXVII, 306—20; a -*dez* képzőre PannonhFőiskÉvk. 1942: 99—147, különny. 1—51; a -*déz*-re NyK. LIII, 184—210; a -*dös*-re PannonhFőiskÉvk. 1943: 430—46, különny. 1—19; a -*dös*-re MNY. XXXIX, 104—11. Az idézett helyeken a rövidítések jegyzéke is megtalálható.

lengedöz NádK. 162: „... micoron zep lassu zel *lengedözne*” (NySz., egyetlen példa) | Székelykeresztúr vid.: *lengedözik* (MNy. XXIII, 177) | Csongrád m.: *lengedöz* (a szél) (i. h.). — Gyakorító: SIMONYI (NyK. XVI, 247: *lengedözik*, hivatk. Krizára), ERDÉLYI (MNy. XXIII, 177). — „Bizonyt., talán fgr. er.” (BÁRCZI, SzófSz., vö. FUF. XV, 16). — Vö. XVI. sz.: *leng* (NySz.); SI., CzF., Ball.: *lenged*; *lengedéz*.

rekedöz ÉrdyK. 634: „Mykoron mynd be yewttenek vona az koporssóhoz, monda nagy *rekedözöt* zowal” (NySz., egyetl. példa) | CAL.: *rekedözés* 'branchus', *rekedözö* zauu 'raucisonus', *rekedözés* 'raucitas'. — „... feltehetőleg fgr. er.” (BÁRCZI, SzófSz.). — Vö. 1329: *reked* szárm. (Oklsz.); vö. még EgyszGy.; *rekedéz*.

zengedöz DebrK. 17: „Egi ray meh zalla reiaia mind orczaiait s mind zaiat el lepuen s ugi *zengedöznek* vala mint egi kaptarban” (NySz., még három példa: ÉrdyK. 10: *zenghedöz*, ÉrsK. 573: *zengedöz*, Szárászi Ferenc: 1604.: *szöngedözö*). — Vö. XV. sz.: *zeng* (Oklsz.), Gömör m.: *zenged* (MTsz.). — Egyéb gyakorítókra vö. EgyszGy.; *zengedéz*.

csüggedöz Rákóczi F.: Lev. 1705.: „Onnan ide az Vág mellékére fordúlok, s e körül *csüggedözöm* magam, hogy kétfelé láthassak” (vö. NySz.) | Kodolányi: Julianus barát² 581: „... ha *csüggedözünk*”. — Vö. XVI. sz.: *csügged* (NySz.); XV. sz.: *csügg* (NySz.); egyéb gyakorítókra vö. EgyszGy.; *csüggedéz*.

-öd gyakorító képző + -öz gyakorító képző: *fürödözik*, *zöngödöz*, *ömlödöz*.
fürödöz-ik Székelykeresztúr vid.: *förödözik* (MNy. XXIII, 177). — Gyakorító: ERDÉLYI (i. h.), SIMONYI (NyK. XVI, 245, hivatk. Krizára [Nyr. IV, 371]: „hadd *förödözék* mezitláb”). — Vö. 1256: *fürdik* szárm. (NySz.); egyéb gyakorítókra vö. EgyszGy.

zöngödöz Komjáti: SzPál 297: „... zoluan tymmagatoknak psalmusokba (eneklesekbe) és hymnusokba (dicyeretekbe) és lelky enekembe enekeluen (*zöngödözzen*)” (MNy. X, 227). — „Hangutánzó” (vö. BÁRCZI, SzófSz.). — Vö. XV. sz.: *zeng* (Oklsz.), XVI. sz. el.: *zöng* (NySz.); Gömör m.: *zenged* (MTsz.). — Egyéb gyakorítókra vö. EgyszGy.; *zengedöz*, *zengedéz*.

ömlödöz Kazinczy: Diog. 1793.: „ó mint *ömlödözött* olyankor teli szived!” (MNy. VI, 454) | Kazinczy: Lev. III, 48 1803.: „... mit csudáljak inkább... a' szép, noha néhol hibás magyarságot e, vagy a' poétai bátor és harsogó *ömlödözést?*” (vö. NyF. XI, 53). — Vö. 1787: *ömlik* (MNy. VI, 357), SI.: Tzs.: CzF.: Ball.: *ömléd*; egyéb gyakorítókra vö. EgyszGy.: *ömlédéz*.

Alapszó + -öd visszaható képző + -öz gyakorító képző: *kérödöz*, *fűződöz*, *szegödöz*, *nyögödöz*, *sinlődöz*.

kérödöz BécsiK. 190—1: „Buzā z boron *kerodoznac* vala: super triticum et vinum ruminabant” (NySz., egyetl. példa. Idézi még CzF. és BALL.). — Finnugor: (vö. BÁRCZI, SzófSz.). — Vö.: 1211: *Kereu* stb. (MNy. XVIII, 33), 1237: *kérdeu* (MNy. XIV, 196), SzD. 1792.: *kérödzik*, FestK. *kérödik* (NySz.), CAL.: *kérözik*; egyéb gyakorítókra vö. EgyszGy.: *kérdéz*, *kérdöz*, *kérdez*, vö. még TMNy. 445.

fűződöz GKat: „... zsidózásba *fűződözének*” (BALLAGI, RNySz.) | Com: Jan. 211: „A komedia avagy meglett dolgot szem eleiben mutató játék keresztül kasül egyben *fűződözöt* cselekedetet mutat” (NySz., egyetl. példa). — Gyakorító: EtSz. II, 727: „... legvalószínűbb... *ödik*-ből -z gyakorító képzővel”, SIMAI (MNy. IV, 112): -z képzővel. — Finnugor: (EtSz. i. h.). — Vö.

1660: *fűződik* (NySz.), 1246: *fűz* szárm. (vö. EtSz. i. h.); egyéb gyakorítókra vö. EgyszGy.

szegődözik Hall: HHist. 1695|1751.: „A kalastromnak gárgyánnya mégyen a tenger mellé és ott a halászokkal kezd *szegődözni*” (NySz., egyetl. példa). — „... valószínűleg fgr. er.”: (BÁRCZI, SzófSz.). — Vö. XV. sz.: *szegődik* (NySz.), XV. sz.: *szeg* (NySz.).

nyögődöz N.: *nyögődöz* 'valamit akadozó hangon mond', *nyögődözés* (BALL.) | Háromszék m.: *nyögődözik* 'nyögdel, sokáig nyög' (MTsz., hivatk. a Vadr.-ra) | Szamoshat: *nyögődözik* 1. 'nyögdéssel (pl. beteg)', 2. 'nyekegve, nyögve, nagy kinnal beszél' (SzamSz.). — Gyakorító: SIMONYI (NyK. XVI, 245): *nyegő-döz*, hivatk. Krizára és Brassaira. — „Hangutánzó”: (BÁRCZI i. m.) — Vö.: JókK.: *nyög* szárm., XVII. sz.: *nyegődik* (NySz.).

sinlödözik Magyarrétfalu Verőce m.: *sinlödözés* 'az említett falu református egyházi anyakönyveiben előforduló halálesetek egyike a XIX. sz.-ban' (Nyr. VI, 162). — Gyakorító: SIMONYI (i. h.); TMNy. 444: visszaható *-öd* képzős ige megtoldva gyakorító -z-vel. — „... talán az elavult *csünik* 'lankad, nyavalyog, megfogyatkozik' ige tövének feltehető *sin-* változatából” (vö. BÁRCZI i. m.). — Vö.: XVII. sz.: *sinlödik*, ÉrsK.: *sinlik* szárm. (NySz.).

Alapszó + *-üd* + *-öz* gyakorító képző: *esküdözik*, *feküdözik*:

esküdöz-ik BALL.: *esküdöz-ik* 'kell vagy nem kell esküszik, állításának bebizonyítására, ha nem kell is, megesküszik, minden hiábavalóságért az Istent híja bizonyosságul' | KB³: *esküdöz(ik)* 'etw. beteuern', *esküdözés* | Szamoshat: *esküdözik* 'minden csekélységért megesküszik, egyre-másra esküszik' (SzamSz.) | BALASSA, SAUVAGEOT²: *esküdöz-ik* 'ua.' — Gyakorító: SIMONYI (NyK. XVI, 245), SAUVAGEOT²: freq. — Vö. An.: *esculeu* (EtSz. II, 40).

feküdöz-ik NyÚSz.: „Kazinczy ... igen szerette az 'efféle ígéket, p. *feküdözni*” | Szamoshat: *feküdözik* 'le-lefekszik, hol felkél, hol lefekszik' (SzamSz.). — „... valószínűleg fgr. er. tőből” (BÁRCZI i. m.). — Vö. 1412: *fejszik* szárm. (OklSz.), JókK.: *fekegy* (NySz.).

Alapszó + *-höd* + *-öz* gyakorító képző: *büzhödöz*:

büzhödöz-ik Arany, Összes Művei III, 33: „... a vérnek mezején *büszhödöz* testek” (Nyr. XLVIII, 61). — Gyakorító: SIMONYI (i. h., hivatk. Ar.-ra). — Vö.: XVI. sz. el.: *büzhödik*, XV. sz. *bűz* (NySz.); egyéb szárm. vö. EgyszGy.

-nd végű alapszó (a *-d* gyakorító képző) + *-öz* gyakorító képző: *örvendöz*, *ökröndöz*:

örvendöz XVI. sz.: *örüendőző* 'gratulabundus', *örüendőzők* 'gratulor', *örüendőző* 'gratulabundus', *örüendőztetöm* 'laeto' (NySz.) | Kodolányi, Julianus barát² 64: „... *örvendöznek* majd, ha meglátnak”. — Vö. JókK.: *örvendéz* (NySz.), SermDom.: *örvend*.

ökröndöz Com: Jan. 1643|1673. 55: „A gyomor megtöltetvén tsuklik és bőfög, *ükröndözic* (NySz.) | Misk: VKert. 1702. 680: *ükröndözés* (NySz.) | Pös: GBot. 1668. 1: „Hiába *ükröndözteté* tők fejét” (NySz.) | MÁRTON 1807: *ökröndözni* 'rüspeln' | CzF.: *ökröndöz* 'öklöndöz', hivatk. *ökröndöz-re* | BALL.: *ökröndöz* 'öklöndöz', hivatk. *ökröndöz-re* | Szatmár vid.: *öklöndözni*, Palócság: *ökröndöz-ik*, Beret Abaúj m.: *ökröndözés* (MTsz.) | Szalonta: *ökröndözik* 'öklöndözik' (Nyr. XLIV, 403) | N.: „*öklöndöz* a kutya” (MNy. IV, 138) | Szamoshat: *öklöndözik*, *ökröndözik*, *ükröndözik* 'hányásingerrel, hányásgörcsrel járó hangot ad,

hányhatnék', *öklöndözés* (SzamSz.). — Vö. XVI. sz.: *ökrend, öklend*, XVII. sz.: *ökrődik* (NySz.).

-n végű alapszó + -d gyakorító képző + -öz gyakorító képző: *kendöz*: *kendöz* GuaryK. 49: „Azoniallatoc orczaiocnak *kendözésiért* carhoznac” (NySz.) | Com: Jan. 1643|1673. 114: „*Kendözöuel kendözni* (fucó, fucare) ocsmányság” (NySz., még sok példa) | CAL.: Görög feijér, *kendözö* 'cerussa' stb., MA.¹: *kendözö* 'cerussa' | Szentgyörgyvölgye Zala m.: *kendözü*-ruha 'törülködő' (MTsz.) | Székelyföld: *kendi* magát 'pirosítja magát' (MTsz., még több adat más nyelvjárásból is) | Moldvai csángó: *kendezö* 'törülködő' (MTsz., még több példa más nyelvjárásból is). — Vö. MünchK.: *ken* (BÁRCZI i. m.).

Ez az ige — mint a *kérdöz*¹ is — fölfogható -öz és -döz képzősnek is. Nyelvtörténeti szemlélettel *kend-* + -öz-nek elemezhető, mai nyelvérzékünkkel pedig *ken-* + -döz-nek. Ennek a kétféle elemzési lehetőségnek az az oka, hogy a -döz képző akkor még nem létezett, amikor az -öz már virágzott. Amikor a *kend-* egyszerű -d gyakorító képzős alakban a -d képző még eleven gyakorító képző volt, akkor a nyelvi rendszerben *kend* ~ *kend-öz* állt egymással szemben, mikor azonban a nyelvi rendszerben a -döz is élő tényező lett, akkor *ken* és *kendöz* lett a szembenálló alakpár (vö. EgyvsGy. 51, 92; PannonhFőiskÉvk. 1942. 105, különny. 9; NyK. LIII, 186—8).

Bár sem -öz, sem -döz gyakorító képzős igéről nem szoktunk beszélni, mégis meg kell említeni a *kendöz* igét. PP. I.: „*kendözött* ortza facies medicamine infecta”. Vö. még: NySz., CzF., BALASSA és ÉSz. *Kendöz* igénk nyilvánvalóan a *ken* igével és nem a *kendö* főnévvel van közvetlen jelentésbeli kapcsolatban.

Az eddig bemutatott igéket még nem nevezhetjük -döz képzősöknek, hanem csak -döz végződésűeknek, mert ezekben a -döz még nem egységes képzőborkort elcsatlakozott az alapszóhoz, hanem a többféle eredetű -d és az egyszerű gyakorító képző -öz egymásra rakódása. Viszont ez a fejlődési folyamat adta meg a lehetőséget arra, hogy az egységes -döz gyakorító képzőborkor kialakuljon. Mikor már sok olyan -öz képzős gyakorító ige volt, amelyekben az -öz képző előtt -d jelentkezett, akkor a nyelvérzék nem -d + -öz, hanem -döz képzőt érzett, és ezzel kezdett új szokat alkotni.

I. B) Abból, hogy van közbeeső származék, még nem biztos az egyszerű -öz képzős fejlődés, mert lehetséges a -döz közvetlen csatlakozása is. Ezért igen valószínű, hogy -döz képzőről beszélhetünk ott is, ahol van közbeeső fok. Ennek eldöntésében figyelembe kell vennünk, hogy a kérdéses környezetben (pl. nyelvjárás) van-e keletje a biztosan -döz képzősnek.

Ebben a fejezetben is több alaki csoportot lehet megkülönböztetni. Az elsőben a képző a képzőtlen alapszóhoz járul, a másodikban -öl képzős származékhoz (-öl-döz, ö-döz), a harmadikban -el képzőshöz, a negyedikben -ül képzőshöz.

A megvizsgált kb. 60 igéből a legnagyobb azonos jellegű csoportot az a 11 ige alkotja, amelyeknél egyszótagos alapszóval áll szemben a -döz képzős

¹ A *kendöz* igét azért nem tettük a *kérdöz*, azaz a -döz képzősök csoportjába, mert ezzel éreztetni akartuk, hogy az -nd szóvéghöz — mint az előbbi csoport is mutatja — szívesen járult az -öz.

származék. Van még több olyan ennél kisebb létszámú csoport is, amelyekben a -döz világosan leválasztható, de ezek képzett alapszavúak.

Egyszótagos alapszó + -döz: *pökdöz, szeldöz, öldöz, röpdöz, szökdöz, bökdöz, lödöz, köpdöz, lökdöz, döfdöz, tűzdöz*:

pökdöz DebrK.: „Meg emléközöm faidalmidrul, at te zent orchadnac *pögdöz*esiről, nákon veresökrül” (NySz., még két példára utal) | SI.: *pökdözni* 'sputare' *pökdösni* al. | KRESZN.: *pökdöz* 'sputat, consputat' (hivatk. MA.-ra), *pökdözés* (hivatk. Pázm.-ra) | Tzs. 1838.: *pökdöz* | CzF.: *pökdöz, pökdözés* | BALL.: *pökdöz* 'többször, egymás után, gyakran köp' | Dunántúl 1788.: *pökdözni* (vö. MNy. V, 285). — Gyakorító: CzF. 137: *pök-d-öz*, SZVORÉNYI 255: *pökd-öz*, CSANÁDY (Nyr. XLV, 23). — Vö. XV. sz.: *pök* (NySz.); *köpdöz* alább.

szeldöz ÉrdyK. 472b: „Mykoron el *zeldöznee* az kyneret, meg zaporodyk kezeeben az maradeka” (NySz., egyetl. példa). — Finnugor: (NyH.⁷). — Vö. XVI. sz.: *szel* (NySz.).

öldöz Hall: HHist. 1695.: „Phalaris kegyetlen király, ki akkor az Árgentinusokat *öldöz*te” | Thaly: Adal.: „Lovassa *öldöz*te, gyalogja *öldöz*te, Szegszárdig az mezőt vérevel *öntöz*te” (NySz., még két példa) | MA. 1604.: *öldözés* 'persecutio, caedes', 1611.: *öldözöm* 'occido' | PP.: *öldözés* 'caedes' | SzD. 1784.: 96 *öldös* al.: *öldöz* 'öldököl' | KRESZN. hivatk. MA.-ra: le *öldözi* 'abneceat', meg *öldözi* 'per vices interimit' | Tzs. 1838.: *öldöz*, 'nach einander tödten, schlachten' *öldös* al. | CzF.: *öldöz, öldözés* | BALL.: *öldöz* 'több embert vagy állatot megöl', *öldözés* | BALASSA (már kihalt szónak jelzi): *öldöz* 'többször öl, többet leöl'. — Gyakorító: VERSEGHY 217: „*öldöz*, melly helyett *üldöz* izokottabb”; (NyH.⁷). — Vö.: ÓMS.: *uhud*; *öldös*.

röpdöz Pázm: KT. 1604. 456: „Szent János a szent lélek örömében *röpdöz*öt annyának méhében” (NySz., a *röpdöz*, *röpdöz* címszó alatt öt példa van, valamennyi a -döz-re | KisfK., Elte: „Kéjriül-kéjre *röpdözött*” | Tzs. 1838.: *röpdöz* 'flattern, flackern, herumfliegen' | CzF., BALL.: *röpdöz* | Órség Vas m.: *Röpdöz* 'röpdös' (MTsz.). — Gyakorító: TMNy. 409: „vö. *repdes, röpd-t-é-ben, repül, repít*; KÖRÖSI (Nyr. XI, 156–7, hivatk. a Dergecsről közölt [Nyr. III, 33] *röbdöz* alakra). — Finnugor: (NyH.⁷, vö. még BÁRCZI i. m.). — Vö. JókK.: *reppel* (NySz.); egyéb gyakorítókra vö. EgyszGy.; *röpdös, repdés, repdéz, röpköd*.

szökdöz Zvon: Post. 1626–1627.: „... nagy mély völgyre *szökdöz*ვნé alá” (NySz., egyetl. példa). — Gyakorító: TMNy. 408: *szökik* > *szökődik* > *szöködözik*. — Alapszava a honfoglalás előtt került át valamely török nyelvből (MNy. III, 358, vö. BÁRCZI i. m.). — Vö. 1211: *szökik* szárm. (OkISz.), XVII. sz.: *szökődik* (NySz.); egyéb gyakorítókra vö. EgyszGy. 205; *szökdös, szököldöz* alább.

bökdöz Dombóvár: 1729: „... a kévéket pediglen kés hegyivel föl *bögdöz*zék” (Nyr. XXXII, 381) | Tatatóváros: *bökdöz* (Nyr. XXXIX, 21) | KRESZN.: *bökdöz, bökdözi* 'punctitat' | Tzs. 1838.: *bökdöz* 'wiederholt stechen' | CzF.: *bökdöz* 'szűrő, hegyes eszközzel, czuczával, fulánkkal stb. szurkál, gyakran, vagy folytonosan bök'; *bökdözés* | BALL.: *bökdöz* 'gyakrabban, ismételve bök.' — Gyak.: CzF.: *bök-öd-öz*; SZVORÉNYI 258: *bök-döz*; FÁBIÁN IMRE (Nyr. XXXIX, 21). — Finnugor: (NyH.⁷). — Vö. XVII. sz. közepe: *bök* (NySz.), SzD. 1792.: *bököd*; egyéb gyakorítókra vö. EgyszGy.

lödöz SzD. 1784. 49: *lödözni*, SzD. 1792.: *lödözök* | SI.: *lödözni* 'jaculari' | KRESZN.: *lödöz, lödözi* 'crebro jaculatur', *lödözés* | KASSAI III, 304: *lödöz* | Tzs. 1838.: *lödöz* 'oft schiessen, plänkeln' | CzF.: *lödöz* 'gyakran vagy folytonosan ló',

lödözés | BALL.: *lő-döz* 'gyakran egymás után lő', *lödözés, lödöző* | KB.³: *lödöz* 'lövöldöz', *lödözés* | Jankovics Marcell, Hangok a távolból 234: „Mióta a derék oroszok *meglödöztek*”; még sok példát lehetne idézni a mai irodalomból | Udvarhelyszék: *lödöz* (NépkGy. I, 230) | Göcsej: *lödöz* (MNy. XXXIX, 322) | Kamond Veszprém m.: *lödöz* (saját felj.). — Gyakorító: KASSAI III, 304; FOGARASI 265: *lödöz* vagy *lövödöz*; CzF.: *lő-d-öz*; SIMONYI (NyK. XVI, 247); TMNy. 409: *-döz*; KÖRÖSI (i. h.); NyH.⁷ 66. — Finnugor: NyH.⁷ — Vö. 1228/1357: *Lwer* (Oklsz.); *lödez, lövedez; lövöldöz* (alább); PAIS (MNy. XXIII, 54).

köpdöz Fal: NA. 105: „... mérget s úrmót *köpdöz*” (NySz., egyetl. példa) | SL.: *köpdözni* 'spuere' *köpdösni* al. | Tzs. 1838.: *köpdöz* 'oft spucken' | CzF.: *köpdöz* | BALL.: *köpdöz* 'többször, gyakran vagy folytonosan köp' | BALASSA: *köpdöz* | Őrség Vas m.: *köbdöz* 'köpdös' (MTsz.) | Bakonyalja: *köbdöz* 'köpdös' (NyF. XXXIV, 97). — Gyakorító: BALASSA: „A *köp* ige gyakorító alakja”. — „Hangutánzó” szó (vö. BÁRCZI i. m.). — Vö. 1660: *köp* (MNy. VIII, 328); egyéb gyakorítókra vö. EgyszGy. 201; *köpdös, pökdös, pükdüs, pëkdës, köpköd, pökdöz*.

lökdöz Berzsenyi, Poétai Harmonistika 1832. 260: *lökdöz* (Nyr. XXXIX, 207) | KRESZN. hivatk. SL.-ra: *lökdöz, lökdözi* | CzF.: *lökdöz, lökdözés* | BALL.: *lök-döz* 'gyakran, többször lök, taszigál'. — Gyakorító: CzF. 137: *lök-d-öz*. — Finnugor: NyH.⁷; BÁRCZI i. m.). — Vö. 1211: *lök* szárm. (MNy. XVIII, 33); SL.: *lököd; lökdös*.

döfdöz KRESZN.: *döfdöz* | Tzs. 1838.: *döfdöz* 'wiederholt stossen, stechen' a *döfdöz* al. | CzF.: *döfdöz* | BALL.: *döfdöz* 'többször egymás után döf'. — Vö. XVI. sz.: *döf* (NySz.); egyéb gyakorítókra vö. EgyszGy. 197; KRESZN.: *döföd, döfköd, döfdös*.

tüzdöz Felső-Somogy, Balatonmellék: „... a tikházat körü kő ujjal *tüzdöznyi* (Nyr. VII, 475, MTsz.). — Gyakorító: SIMONYI (NyK. XVI, 247; TMNy. 409). — Vö. XV. sz.: *tövik* 'szegzik (szegződik), fúródik, infigor' (vö. SZARVAS: Nyr. XXI, 195); *tüz* (vö. EgyszGy. 77); *tüdes* (MNy. XXXVIII, 311); *tüdsök*.

-öl képzős szó + -döz: *lövöldöz, öklöldöz, szököldöz*

lövöldöz QuaryK. 60: „... ellenfelegnecc ellene *lövöldöző* nil” (BALLAGI, RNySz.) | NádK. 670: „Tizes nállal v̄tet *lövöldözni* keztec” (NySz., még sok példa) | CAL.: *lövöldöző* 'iaculatrix' | MA. 1611.: *lövöldözöm* 'sagitto, jaculor frequentative' | PP.: *lövöldözöm* 'ua.' | MÁRTON 1807.: *lövöldözni* 'oft schiessen' | KRESZN.: *lövöldöz, lövöldözni* stb. 'sagittat, jaculatur frequentative', hivatk. MA.-ra és PP.-ra. „Nyilat tompít, a ki serpenyőt *lövöldöz*” km. | Tzs. 1838.: *lövöldöz* 'öfter schiessen, plänkeln' | CzF.: *lövöldöz* 1. 'tárgyesetes viszonynévvel bizonyos fegyver által többször kilő valamit. Az ágyúkból kartácsokat *lövöldözni*. Továbbá, valamit gyakran löszerekekkel talál, megcéloz. A várfalakat *lövöldözni*... 2. önhatólag, am. 'gyakori, folytonos lövéseket tesz. A szembe állott ellenség egymás ellen *lövöldöz, lövöldözés*' | BALL.: *lövöl-döz* | KB.³: *lövöldöz* 1. 'öfter schiessen, herumschiessen', 2. 'beschiessen (eine Festung)', *lövöldözés* | BALASSA: *lövöldöz* 'egymás után gyakran lő' | Szamoshát: *lövöldözik* 'lödöz, lövöget (puskával)' (SzamSz.) | A mai magyar nyelvből gyűjtött sok példamondat közül elég lesz csupán kettőt közölnünk: Makkai, Egyedül 86: „Ady magyarságára *lövöldöztek*” | Jankovics Marcell, Hangok a távolból 206: „... a besorozott, de el nem *lövöldözött* harangokat”. — Gyakorító: ElabGram.

97: „... *lő*, cum halitu obscuro *lőv*, iaculatur, praevia formatione *lőv-öl*, abiit demum in *lőv-öl-döz*, iaculatur iterato et continuo”; CSANÁDY (i. h.). — Finnugor: (NyH.⁷) — Vö. 1228/1357: *Luer* (Oklsz.); EgyszGy. 49; *lődöz*, *lódez*, *lövődöz*.

öklöldöz DöbrK. 471: „Meg lattak kit *öklöldöztek*” (BALLAGI, RNySz.) | WeszprK. 65: „... kezdek nemelliek labokal rugdofnia *öklöldözni*”; Forró: Curt. 1619.: „... *öklöldözik* vala” (NySz., még egy példa) | CAL.: *öklöldözöm* 'conisco' — Gyakorító: SIMONYI (NyK. XVI, 247, hivatk. WeszprK. 65-re). — Vö. 1282: *Vkleleu* (Oklsz.); *ökleldöz* (alább).

szököldöz SzD. 1792.: *szököldöző*. — „Honfoglalás előtti török jövevényt” (MNY. III, 358, vö. BÁRCZI, SzófSz.). — Vö. 1211: *szökik* szárm. (Oklsz.); XVII. sz.: *szökődik* (NySz.); egyéb gyakorítókra vö. EgyszGy. 205; *szökdös*, *szökdöz*.

-v képzős alapszó + -ő + -döz: *lövődöz*:

lövődöz Megy: SzaÖröme. 1640.: „Annyira jutot volt a sűrű *lövődözés* es sok ostrom miat a dolog, hogy a varbol az emberek is kilátszanak” (NySz., egyetl. példa) | GyöngySzt.: „nyllal ualo *lövődözées*” (MELICH kiad.) | Udvarhelyszék: „Ajtón, ablakon reá *lövődöztek*” (MNGy. I, 230, vö. NyK. XVI, 248) | MÁRTON 1807.: *lövődözni* | Csíkszentdomokos: *lövődöz* 'sérteget, gúnyos célzásokat tesz' (NyF. IX, 29). — Gyakorító: FOGARASI 265: „Némely szók *gat*, *get* helyett más rokon ragokat is vesznek föl, de sokszor különböző jelentéssel, u. m. . . *lő*, *lődöz*, v. *lövődöz*”; SIMONYI (NyK. XVI, 248: *lövődöz*, azaz *lövöldöz*, vö. MNGy. I, 230; vö. PAIS: MNY. XXIII, 54). — Finnugor: (NyH.⁷). — Vö. 1228/1357: *Luer* (Oklsz.); SI.: *lövödni* 'jactari, jaculari, projici, ejici'; EgyszGy. 49; *lődöz*, *lódez*, *lövöldöz*.

-el képzős szó + -döz: *ökleldöz*, *szökeldöz*:

ökleldöz MA. 1604., 1611., 1621.: *ökleldözöm* 'conisco' | Pázm: Préd. 1603.: „Szarvok nintsen mellyel *ökleldözék* kergetőjüket” (NySz., egyetl. példa). — Vö. 1282: *Vkleleu* (Oklsz.); *öklöldöz* (följebb).

szökeldöz MA. 1604., 1611., 1621.: *szökeldöző* 'saltator'. — „Honfoglalás előtti török jövevényt” (MNY. III, 358, vö. BÁRCZI, i. m.). — Vö. 1211: *Zekeu* (Oklsz.); XVII. sz.: *szökődik* (NySz.); egyéb gyakorítókra vö. EgyszGy.; *szökdös*, *szökdöz*, *szököldöz*, *szökeldéz*, *szökeldéz*.

-ül képzős szó + -döz: *merüldöz*, *rémüldöz*, *szédüldöz*:

merüldöz-ik Háromszék: *merüldözik* 'el-elmerül' (MNyszet VI, 342). — Gyakorító: TMNy. 409: *merüldözik* (hivatk. a MNyszet i. h.-ére). — Finnugor: NyH.⁷ — Vö. 1469, 1515: *Merew* (Oklsz.); JókK.: *merül* (NySz.).

rémüldöz-ik NyÜSz.: *rémüldözik* | KB.³: *rémüldözik* '(wiederholt) erschrecken, fortwährend in Schrecken geraten' | BALASSA: 'rémüldözik folyton, többször megijed, fél' | Kodolányi, i. m. 96 stb.: „Lázadozni, *rémüldözni* s kézzel-lábbal kapálózni . . .” | Fekete István, Hajnal Badányban: „. . . talán csata van odalent s a varjak szívesen *rémüldöznek* és gyászolnak” (Új Idők, 1942. I, 124). — Gyakorító: TMNy. 409: -döz képzővel; NyH.⁷ 66: -döz képzővel. — Vö. BécsiK.: *rémül* (vö. BÁRCZI, SzófSz.); egyéb gyakorító szárm. EgyszGy.

szédüldöz Pesti Napló 1908. II, 8, 10: „Immár az amerikai közönség is *szédüldözni* kezd” (MNY. V, 377). — Vö. XVI. sz.: *szédül* (NySz.).

Alapszó + -edöz : *égedöz, esedöz, csörgedöz, töredöz.*

égedöz BécsiK. 37: „Mezt vala *égedözo* o kéuānfağaban” (NySz., egyetl. példa; a címszót a NySz. helytelenül *égedöznek* írja, pedig *égedöz* volna a helyes). — Gyakorító: EtSz. I, 1492. — Finnugor: (NyH.⁷, vö. BÁRCZI i. m.). — Vö. 1211: *Egueteu* (Oklsz.); *égedöz, égödöz.*

esedöz-ik CsomaK. 2: „Nincs ki rajta immaran *esedözék*” (NySz., egyetl. példa) | CAL.: „*esedöz* közbe iaro paracletus”. — Finnugor: (NyH.⁷). — Vö. JókK. *esik* (NySz.); egyéb gyakorítókra vö. EgyszGy.; *esedez, esdës, esdög, esdök.*

csörgedöz CAL.: *tsergedözö* 'fluentisonus' | Székelykeresztúr vid.: *csörgedöz* (MŊy. XXIII, 177). — Gyakorító: ERDÉLYI L.: MŊy. i. h. — Hangutánzó (vö. BÁRCZI, i. m.). — Vö. XVI. sz. el.: *chergedes* (NySz.), 1536: *chergenü* (NySz.) | CAL.: *tsörgök* | XVII. sz. el.: *csörög* (NySz.); egyéb gyakorítókra vö. EgyszGy.; *csörgedöz.*

töredöz-ik CAL.: „*öszue törödözöt* (!) 'contortus', *öszue töredözöttceske* 'contortulus', *töredözés* 'contortio', *föl töredözöm* (!) 'concalleo' | Zrinvi: ASyr. Pp4: „Gyönyörködöl *töredözöt* szokban” (NySz., egyetl. példa). — Vö. KT.: *turied* (vö. BÁRCZI i. m.); egyéb gyakorítókra vö. EgyszGy.; *tördes, tördös, töredez, töredöz, törödöz.*

Alapszó + -édöz : *düledöz:*

düledöz Kiskunhalas: *düledöz* (MTsz.). — „Csuvasos jellegű török nyelvből a honf. el.” (vö. EtSz. I, 1403, BÁRCZI i. m.). — Vö. 1254/1368: *dulew*, 1422: *dülew* (Oklsz.), Helt: *döllyed* (NySz.), 1597: *dölled* (NySz.), MA. 1604.: *kidülledöz*; 1645: *düllyed* (NySz.); KRESZN.: *döled, düled*; Tzs. 1838.: *düled*. — Egyéb gyakorítókra vö. EgyszGy.; *döledez, düledöz, dülendöz, dölödöz.*

Alapszó + -ödöz : *égödöz, dülödöz, fegyödöz, görgödöz, törödöz, rüfödöz:*
égödöz MünchK. 167: „*Égödöz* vala: ardens erat” (NySz.) | NagyszK. 167: „Az isteni edésséggel el boritozom, es az v̇ buzgosagauual meg *égödözöm*” (NySz., több példa nincs). — Gyakorító: SIMONYI (NyK. XVI, 247), TMŊy. 409: „régente zárt kötőhangzóval is ejtették”; EtSz. I, 1482. — Finnugor: (vö. BÁRCZI i. m.). — Vö. 1211: *Egueteu* (Oklsz.), *égedöz, égedöz.*

dülödöz 1597: „Az Paita hat fiaual eozuö igen meg *düleodeozot*” (Oklsz.) | Pázm: *dölödözne*, Haller: *dölödöztek* (NySz., csak e két példa). — „Csuvasos jellegű török nyelvből a honf. el.” (vö. EtSz. I, 1403, BÁRCZI i. m.). — Egyéb származékaira vö. a *düledöz* cikkel.

fegyödöz ÉrsK. 224: „*fegyödözö* nyelv meerögel rakwa” (NySz., egyetl. példa). — Vö. *fedd* (EtSz. II, 173), JókK.: *fegyüni* szárm. (NySz.); *fegyedöz.*

görgödöz WinklK. 346: „The kōnw hullatasod az ew zenth orczayan ala *görgödözött*” (NySz., még két példa a XVI. sz. első feléből). — Gyakorító: TMŊy. 409, CSANÁDY: i. h. — „Hangutánzó-hangfestő tőből” (BÁRCZI, i. m.). — Vö. XV. sz.: *görög* szárm. (NySz.; EgyszGy.); *görgedöz.*

törödöz 1593: „*Thörödözöth* negj szegẇ aztal labastul”, „Harom fa szeker zerzamosztul, kettej Jo de az harmadik ell *thörödözöt*” (Oklsz.). — Egyéb származékokra vö. a *töredöz-ik* cikket.

rüfödöz Hadház Hajdú m.: *kirüfödöz* 'kipattog (valamely növénynek, pl. repcének, fájvirágnak a magtokja)' (MTsz.). — Vö. Hadház Hajdú m.: *kirüffen* 'kipattan' (MTsz.).

Alapszó + -ödöz : *rejtödöz*:
rejtödöz SI.: *rejtödözni* — Vö. KönSzj.: *rejt* szárm. (vö. BÁRCZI i. m.),
SI.: *rejtödik*.

Nem elemezhető -döz képzős esetek: *mernyedöz*, *rébédöz*, *szüvödöz*, *vekkedöz*:

mernyedöz Alsólendva vid. Zala m., Baranya m.: *mernyedöz* 'bizsereg'
,, *Mernyedöznek a kukacok a sajtban*" (MTsz.). — Vö. *mernyedöz*.

rébédöz Udvarhely m.: *rébédöz* 'ijedez' (MTsz., hivatk. a Vadr.-ra). — Vö. Székelység: *rébédéz*, *rebedéz* 'ijedez', *rébédézés*, *rebedézés* 'ijedezés' (CzF., hivatk. Krizára); BALL.: *rebedez* 'ijedez', *rebedezés*.

szüvödöz Szaján Torontál m.: *szüvödöz* 'szűr' (MTsz.).

vekkedöz Székelyf.: *vekkedöz* 1. 'nyugtalanodik, aggódik, töprenkedik, bizonytalanságban van, tart valamitől', 2. 'elfojtja a lélegzetét, hogy a sirástól tartóztassa magát', 3. 'vágyódik, erősen kíván valamit' (MTsz., hivatk. Krizára). — Vö. *vekkeng* stb. hangutánzóval (vö. EgyszGy.).

II. Földrajzi áttekintés

A -döz képző elsősorban a dunántúli magyar nyelvben él. Vannak rá adataink a keleti nyelvjárásokból is, főképpen a székely és a szamosháti magyarok nyelvéből. Úgy látszik, hogy a mai irodalmi nyelv — karöltve a városok köznyelvének egyre erősödő hatásával — a -d.z, tehát a -döz képző használati körét a dunántúli nép nyelvében is lassan-lassan szorítja vissza a kedveltebb -d.s, -dös képző javára.

Ha a nyelvjárási vizsgálatot régi nyelvünkre is kiterjesztjük, azt látjuk, hogy az író szülőföldje nyelvét irodalmi műveltségének és működési területének nyelvével keveri. Így például Pázmány nyelvében is találkozunk -döz képzős igével, holott ezt Nagyváradon aligha hallhatta. Hogy akár a kódexek és egyéb régi nyelvemlékeink, akár az utánuk következő korszakok nyelvjárási adatainak elbírálásában mennyire körültekintőnek kell lennünk, arra vö. pl. PannonhFőiskÉvk. 1943. 435—46; különny. 8—19. A nyelvemlékekből világosan kibontakozik előttünk, hogy régi irodalmunkban, beleértve még a nyelvújítás korát is, nagyobb kelete volt a -döz-nek, mint ma. Ennek az oka az, hogy — mint erről az adatoknál közölt források is tanúskodnak — egyrészt a -d.z mind térben, mind intenzitásban elterjedtebb volt a mainál, másrészt pedig az, hogy a -d.s mindjobban tért hódít —, de új igéket ez sem alkot, hanem csak a -d.z-t szorítja ki a használatból. (Egyéb -d.z végű igéinkből főképpen az -ados képzősek élnek ma is az egész magyar nyelvterületen, mert nincs -ados végű megfelelő. Vö. PannonhFőiskÉvk. 1942. 146—7; különny. 50—1.)

III. Történeti áttekintés

A -döz gyakorító képző -d.z eleme már a finnugor korban is egyszerű gyakorító képző volt. (A szamojéd nyelvekre vonatkozólag vö. GYÖRKE, Die Wortbildungslehre des Uralischen 53,15.)

A *-döz* összetett gyakorító képző — mint a többi *-d.z* képzős is — a rokon nyelvekben nem ismerős, és ha óvatosak akarunk lenni, akkor azt kell mondanunk, hogy a magyar nyelv terméke. Mindamellett lehetséges, hogy a finnugor alapnyelv ugor színezetű vagy még inkább az ugor alapnyelv magyar színezetű csoportjában megvolt a *-d.z* összetett gyakorító képző, sőt az sem lehetetlen, hogy egy vagy néhány rokon nyelvben sem volt ismeretlen, de később elhalt. A képzőbokr kialakulása úgy történhetett, hogy a *-d.z* végű igékből akár szótagolással, akár ösztönös szóelemzéssel *-d.z* képzős igék keletkeztek. Mivel szinte biztos, hogy a *-d.z* képző már nyelvünk tővéghangzós korában kifejlődött, létezésének első szakaszában a képző első eleme, a *-d* után magánhangzó volt. A képző leválását ez nem akadályozta meg, hiszen a *-d*-vel mindenképpen új szótag kezdődött. Ebben a tekintetben nem volt különbség a szótóbeli *-d* + egyszerű gyakorító képzős *-öz* végű igék (pl. *födöz*), továbbá az egyszerű gyakorító képzős *-d* + egyszerű gyakorító képzős *-öz* típus között (*kér-d-öz*). Ez utóbbi csoportnál valaha, amikor a *-d* képzős igék gyakorító volta még eleven nyelvi tény volt, az ösztönös nyelvi elemzés még *kérd* + *-öz* volt. Mikor a *-d* egyszerű képző gyakorító jelentése kezdett elhomályosulni, a tagolás módja a szótagolás szerinti *kér-döz* lett. Nyelvünk akkori és mostani rendszerében is a *kér* és a *-döz* világos jelentéssel bíró nyelvi adottságokként álltak, ill. állnak egymással szemben, ami természetesen döntő hatással volt a *kér-döz* kialakulására. Az *-öz* egyszerű gyakorító képző mai nyelvhasználatunkban is gyakran fölismerhető (vö. pl. A mai magyar nyelv rendszere I., 347).

Akár a *-döz* végűeket, akár a *-döz* képzőseket nézzük, kódexeinkkel együtt mind a kettő jelentkezik. Hogy szavainknak ez a kis rétege ősi szókincsünkhöz tartozik, azt támogatja — mint az adatokkal kapcsolatban erre figyelemmel is voltunk — az alapszónak finnugor vagy legalábbis többnyire régi időpontra tehető első előfordulása vagy hangutánzó volta. Abból, hogy a nyelvújítás korában több írónk is használta a gyakorítás kifejezésére, életének egy élénkebb szakaszára következtethetünk. Annak a körvonalai határozottan kibontakoznak, hogy dunántúli írónk főképp a nyelvújítás idején meglehetősen kedvelték a *-d.z* gyakorító képzőt szemben a *-d.s*-sel, melyet a Dunától keletre eső magyar nyelvterület használt (vö. pl. MNy. XXXVII, 316; NyK. LII, 191). Ez egybehangzik a *-d.z* képzős igéknél tapasztaltakkal (vö. főképpen Pannonn-FőiskÉvk. 1942. 144; különny. 48).

Mai irodalmi nyelvünkben a *-döz* képző háttérbe szorult. Úgy látszik, hogy ma már az irodalmi nyelvben és a nyelvjárásokban is csak a *lödöz* és a *lövöldöz* általános, de ezek is csak azért, mert nincs *-dös* képzős párjuk. Ugyanilyen okok miatt maradt meg a *födöz*, *üldöz*, *küldöz* *-döz* végű ige. Ma már ugyanis a dunántúli írók is *döfdös*, *röpdös*, *szökdös* stb. alakokat ismernek a nyelvújítás korabeli *döfdöz*, *röpdöz*, *szökdöz* stb. helyett. BALASSA A magyar nyelv szótára még pl. szótározza a *köpdöz* igét, A magyar nyelv értelmező szótára már nem, mert nincs is benne a magyar szókincsben.

IV. Jelentés

A *-döz* képző jelentése a cselekvés elaprózottságát fejezi ki. Ezt mindig ilyen igénél világosan érezzük ma is, de új igéket nem alkotunk vele.

SÁMSON EDGÁR

Das zusammengesetzte ungarische Frequentativsuffix *-döz* entstand durch Aufeinanderbau der einfachen Frequentativsuffixe *-d* und *-z*. Den Gesetzen der ungarischen Vokalharmonie im grossen und ganzen folgend steht es im Gegensatz zur Gruppe *-doz*, *-déz* usw. Zwischen dem *d* und *z* kommt in der alten Sprache, bzw. in den Mundarten auch der Vokal *u*, bzw. *a*, *e* vor. — Die Entwicklung zu einer Zusammensetzung begann damit, daß das einfache Frequentativsuffix *-öz* in einigen Fällen auch solchen Zeitwörtern hinzukam, bei denen das Grundwort auf *-d* endete (z. B. *föd-öz*). Noch häufiger war der Fall, als das *-döz* sich an Zeitwörter anschloß, die mit dem einfachen Frequentativsuffix *-d* erweitert waren (z. B. *kérd-öz*). Da der ungarisch Sprechende die frequentative Funktion nicht nur beim *-öz*, sondern auch beim *-d* stets lebhaft empfand, waren die Voraussetzungen zur Rückbildung des einheitlichen Frequentativsuffixes *-döz* bereits gegeben. Als Ergebnis dieser Rückbildung bildeten sich dann auch solche Zeitwörter mit zusammengesetztem Frequentativsuffix, bei denen keine Zwischenstufe mit Suffix *-d* vorhanden war, sondern das Suffix *-döz* sich als einheitliches Ganzes dem Grundwort anschloß (z. B. *röp-döz*). Kommt neben einem oder anderem der mit *-döz* versehenen Zeitwörter auch die mit dem einfachen Frequentativsuffix *-öd* versehene Form vor (z. B. *bökdöz* ~ *bököd*), können wir daraus noch auf keine Zwischenstufe folgern, da eine solche weder durch morphologische, noch sprachgeschichtliche Faktoren unterstützt werden kann. Eine **böködöz*-Form, woraus durch Ausfall des *ö* mittlerer Zungenstellung aus der dem *-döz* vorhergehenden Silbe das Zeitwort *bökdöz* entstanden gewesen wäre, ist nämlich nirgends belegt. Andererseits läßt sich nicht beweisen, daß die auf *-öd* endenden Formen älteren Ursprungs wären, als die mit *-döz* versehenen. — Obzwar die Elemente *-d* und *-z* des *-döz* aus der finnischugrischen Zeit herrührende einfache Frequentativsuffixe sind, ist das zusammengesetzte Frequentativsuffix *-döz* ausschließlich ein Produkt der ungarischen Sprache, da es in den verwandten Sprachen nicht nachweisbar ist. Seine Herausbildung geht in die Urzeit der ungarischen Sprache zurück. In unseren ältesten Sprachdenkmälern erscheint es bereits als eine fertige Zusammensetzung. Sowohl die Literatur- als auch die Volkssprache bedienen sich seiner. Zur Zeit der ungarischen Sprachreform erlebt das Suffix *-döz* seine Wiedergeburt und wird besonders durch die transdanubischen Schriftsteller bevorzugt. Auch die transdanubischen und die östlichen Mundarten verwenden es gern. — Das Suffix *-döz* dient zum Ausdruck der zerkleinerten Handlungen. Für das heutige ungarische Sprachgefühl ist dies zwar klar, jedoch werden keine neue Zeitwörter mehr mit ihm gebildet. Es verliert sogar zugunsten des Suffixes *-dös* nach und nach seinen Boden.

E. SÁMSON